

Annina Nieminen

Perus- ja ihmisoikeudet huoltajuusasioissa

1. Johdanto

Perus- ja ihmisoikeuksien rooli lainkäytössä on muuttunut perusoikeusuudistuksen ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten, etenkin Euroopan ihmisoikeussopimuksen¹ (jäljempänä myös ”EIS”) voimaansaattamisen myötä. Suomalainen tuomari joutuu ottamaan myös puhtaasti kotoperäistä lakia soveltaessaan huomioon perustuslakiin kirjatut perusoikeudet sekä kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista sisältönsä saavat ihmisoikeudet.

Tässä työssä tarkoitukseni on tuoda esille kansallisten lapsen huoltoa koskevien asioiden (jäljempänä myös ”huoltajuusasiat”) käsittelyn kannalta merkityksellisiä perus- ja ihmisoikeusnäkökohtia. Tarkoitukseni on myös tutustua siihen, miten perus- ja ihmisoikeudet ovat esiintyneet korkeimman oikeuden huoltajuuspäätösten argumentaatiossa. Toivomukseni on, että voisin tarkastelun perusteella antaa eväitä myös käytännön työhön sanottujen oikeuksien huomioon ottamiselle.

En kuitenkaan pyri tyhjentävästi erittelemään aihealueen perus- ja ihmisoikeusliittymiä, vaan olen poiminut aiheeni korkeimman oikeuden ratkaisujen ja suomalaisen oikeuskirjallisuuden perusteella ajankohtaisiksi havaitsemiäni kysymysten perusteella. Tarkastelen asiaa kansallisesti, joskin muita maita koskevat EIT:n ratkaisut tuovat hiukan tuulahduksia muiden maiden käytännöistä. Varsinaista oikeusvertailua ei tässä kirjoituksessa kuitenkaan ole. Keskityn huoltajuusasioihin, joten tarkastelun ulkopuolelle jäävät tapaamisoikeusasioiden ohella muut lapsioikeudellisesti merkitykselliset asiat, kuten isyys-, ja adoptioasiat sekä huoltajuusasioita lähemmin koskevat lapsikaappausasiat. Perinteisessä suomalaisessa tuomioistuinten oikeuslähdepohjassa perus- ja ihmisoikeuksien nykyisenkaltainen olennainen merkitys on vielä suhteellisen uutta. Viimeaikaiset korkeimman oikeuden *2012:11* (isyysasia) ja *2011:106* (adoptioasia) ovat nostaneet kriittisiä äänenpainoja siitä, että ihmisoikeuksien soveltaminen lainkäytössä uhkaa johtaa liialliseen ennakoimattomuuteen ja EIT:n ylivaltaan suoma-

---

¹ Euroopan Neuvoston ihmisoikeussopimus (SopS 63/1999). Yleisesti ottaen kansainvälistyminen on muokannut Suomen oikeuslähdepohjaa, kasvattanut normien määrää ja tehnyt oikeuslähteiden joukosta moniuloitteisen.

laiseen lainsäätäjään ja vakiintuneeseen oikeuskäytäntöön nähden². Huolta on kannettu myös siitä, että perheoikeuden itsenäisyys ja erityispiirteet ovat vaarassa heikentyä perus- ja ihmisoikeuksien ”tunkeutuessa” sen soveltamistilanteisiin³. Siksi on tarpeen, ennen varsinaisten huoltajuusasioiden käsittelyä, aluksi muistuttaa, miksi, millä tavoin ja mihin perustuen sanottuja oikeuksia tulee soveltaa käytännössä.

Aloitin tulkintavaikutuksen ja perustuslain etusijaa koskevan PeL 106 §:n kertauksella ja jatkan asian kannalta merkityksellisten ihmisoikeuksien ja niiden soveltamis-
muotojen esittelyllä. Tämän jälkeen käyn läpi perus- ja ihmisoikeuksien kannalta merkityksellisiä kysymyksiä huoltajuusasioissa kohta kohdalta. Tällaisiksi kysymyksiksi valikoituivat kysymykset lapsen asianosaisasemasta, lapsen oikeudesta tulla kuulluksi ja lapsen mielipiteen vaikutuksesta varsinaiseen huoltajuuspäätökseen. Lisäksi olennaisia ovat kysymykset prosessin kontradiktorisuudesta, velvollisuudesta pääkäsitte-
lyn järjestämiseen etenkin muutoksenhakuasteessa ja oikeudenkäynnin viivästy-
misestä.

2. Perus- ja ihmisoikeudet tuomioistuimen oikeuslähteenä

2.1 Tulkintavaikutus ja perustuslain etusija

Tuomioistuinten toimivallalla ja velvollisuudella ottaa perus- ja ihmisoikeudet huomioon päätöksenteossaan on perustuslaillinen perusta. Suomalaisten lainsoveltajien, kuten tuomioistuinten, tulee ensinnäkin valita erilaisista laintulkintavaihtoehdoista se, joka parhaiten edistää perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista (tulkintavaikutus). Sanottu tulkintavaikutus ilmenee perustuslain 22 §:ssä, jonka mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.⁴ Sanotun säännöksen voidaan tulkita edellyttävän tuomioistuimen olevan tietoinen kaikista asiaan liittyvistä perus- ja ihmisoikeuksista ja ottavan ne huomioon viran puolesta.

Käyttäessään perustuslainsäädännöstä tulkintaperusteena tuomioistuimen tulee huomioida perustuslakivaliokunnan tulkintakäytäntö. Käytännössä tulkintaperusteena

² Blåfield, Antti: Perusoikeudet jakavat tuomareita. Helsingin Sanomat 17.6.2012. Ks. tähän liittyen Lavapuro, Juha – Pentikäinen, Merja: Tulisiko nyt kuunnella ”vanhempia tuomareita?”. Oikeus 3/2012 s. 329–332. Kotimaisessa perus- ja ihmisoikeuksien kritiikissä on varoiteltu siitä, että vallan painopiste uhkaa siirtyä demokraattisesti valitulta lainsäätäjältä tuomioistuimille. Ojanen 2009 s. 11. Pelko ”tuomarivaltion” synnystä oli jo liitettävässä ihmisoikeussopimukseen, ks. Pellonpää 2012 s. 61. Ks. myös Markku Helin: Perusoikeuksilla argumentoinnista. Edilex asiantuntijakirjoitukset 14.11.2012, artikkeli, s. 11–30. Helin esittelee mm. lainkäytössä esiintyviä perus- ja ihmisoikeuserustaisia ”vieteriukkoja”.

³ Ojanen 2009 s. 11; Ks. myös Lavapuro 2008 s. 582.

⁴ Ks. PeVL 2/1990 vp. s. 3; PeVM 25/1994 vp. s. 4; PeVM 10/1998 vp. s. 30–31. Ks. myös esim. Jyränki – Husa 2012 s. 359 ja Ojanen 2009 s. 49. Perus- ja ihmisoikeusjärjestelmä läpäisee koko oikeusjärjestyksen ja luo perusteita ja puitteita toiminnalle kaikilla oikeuden aloilla ja tasoilla. Ks. Litmala 2003 s. 47.

käytetään kuitenkin jäljempänä ilmenevin tavoin pääasiassa EIT:n oikeuskäytäntöä. Perus- ja ihmisoikeusmyönteinen laintulkinta on ensisijainen ja yleensä toimiva tapa ratkaista jännite lain säännöksen ja perus- ja ihmisoikeuksien välillä. Siksi todelliset ristiriidat jäävät yleensä harvinaisiksi. Oikeuskäytännössä tulkintavaikutus ilmenee usein toissijaisina viittauksina perusoikeuksiin tavallisen lainsäädännön tulkinnan ja soveltamisen yhteydessä.⁵

Mikäli ristiriitaa ei voida ratkaista tulkinnan keinoin, tuomioistuimella on eräissä harvinaisissa tilanteissa mahdollisuus antaa yksittäistapauksessa perusoikeudelle⁶ etusija lakiin nähden⁷. PeL 106 §:n mukaan: ”*Jos tuomioistuimen käsiteltävänä olevassa asiassa lainsäädännön soveltaminen olisi ilmeisessä ristiriidassa perustuslain kanssa, tuomioistuimen on annettava etusija perustuslain säännökselle.*” Puhuminen ”etusijasta” PeL 106 §:n tekstissä tarkoittaa käytännössä mahdollisuutta jättää lain säännös soveltamatta⁸.

Etusijan antaminen ei edellytä asianosaisten vaatimusta, vaan tuomioistuimen on otettava kysymys huomioon viran puolesta. Säännös ei kuitenkaan edellytä, että jokaisen lainkäyttöasian yhteydessä sovellettavien säännösten perustuslainmukaisuus tutkittaisiin. Vain poikkeukselliset seikat johtavat ilmeisen ristiriidan etsimiseen. Harkinnan syvyys riippuu esillä olevasta asiasta, sovellettavista säännöksistä ja myös asianosaisten esittämistä väitteistä.⁹

Etusijasäännöksen oikeudellinen merkitys ei tyhjene sen yksittäisiin soveltamistapauksiin. Lavapuron mukaan etusijaharkinnassa ja sitä koskevissa yleisissä opeissa linjataan laajemminkin sellaisia edellytyksiä, joiden vallitessa perusoikeussäännöksille tulee antaa konkreettista vaikutusta¹⁰. Tästä syystä on merkityksellistä ja mielenkiintoista tutustua PeL 106 §:ään hiukan tarkemmin, vaikka sitä ei huoltajuuksasioissa ollakaan nimenomaisesti päästy, ainakaan korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä, vielä kertaakaan soveltamaan.

⁵ Jänki – Husa 2012 s. 359; Ojanen 2009 s. 57. Perustuslaki ei kuitenkaan sido tuomioistuinta perustuslakivaliokunnan käytäntöön. Se on siten Jyrängin ja Husan mukaan tällöin vain toissijaisena oikeuslähteenä. Jyränki – Husa 2012 s. 360.

⁶ PeL:n tekstissä puhutaan ”perustuslaista”. Sanamuoto on valittu tietoisesti perustuslakivaliokunnassa (PeVM 10/1998 vp. s. 31). Tarkoituksena on ollut, että mikäli lain säännös koskettaa useampaa kuin yhtä perustuslainsäännöstä tai perusoikeutta, tulee selvittää asianomaisten perustuslainsäännösten keskinäissuhde ja arvioida sen vaikutusta etusijan syntymiselle. Jyränki – Husa 2012 s. 361.

⁷ Ks. PeVM 10/1998 vp. s. 30–31. Etusijasäännös merkitsi selvää taitekohtaa valtiosääntötraditiossamme. Sen myötä irtaannuttiin perustuslain kirjaimenkin tasolla perinteisestä lakien perustuslainmukaisuuden tutkimiskiellodoktriinista. Lavapuro 2008 s. 583. Jyrängin mukaan ennen PeL 106 §:n säätämistä PeL 22 §:ää vastaava HM 16 a § 1 momentti (969/1995) jätti hankalalla tavalla avoimeksi tuomioistuimen roolin, jonka osalta ei voitu poissulkea sitä, etteikö sanottua perustuslainsäännöstä käytettäisi jossain tilanteessa pohjana lex posterior-asetemassa olevien eduskuntalakien syrjäyttämiseksi tuomioistuimessa. Jyränki 2003 s. 432–433.

⁸ Jyränki 2003 s. 431. Jyrängin mukaan perustuslain sanamuoto lienee valittu ensi sijassa helpottamaan jälkivalvontainstituution istuttamista suomalaiseseen oikeuskulttuuriin. ”Etusijan antaminen” oli jo vakiintunut suomalaiseen oikeuskieleen EU-oikeuden myötä. Jyränki 2003 s. 431.

⁹ Jyränki – Husa 2012 s. 358–359.

¹⁰ Lavapuro 2008 s. 588–589.

PeL 106 §:ssä edellytetään ristiriidan *ilmeisyyttä*. Perustuslain esitöissä on havaittavissa kaksi erilaista näkökulmaa, joista ilmeisyyden vaatimusta voidaan lähteä avaamaan. Ensimmäisen vaihtoehdoisen näkökulman mukaan ilmeisyys määrittäisi painottamalla perustuslakivaliokunnan ensisijaisuutta lakien perustuslainmukaisuuden valvonnassa. Toisen vaihtoehdon mukaan ilmeisyysvaatimus saisi keskeisen sisältönsä perustuslain etusijan toissijaisuudesta suhteessa perustuslainmukaiseen laintulkintaan ja tuomioistuin keskittyisi ensisijaisesti tutkimaan, minkälainen aineellisesti oikea lopputulos asiassa olisi perus- ja ihmisoikeusnormit huomioon ottaen, ja vasta sen jälkeen ottaisi kantaa siihen, millä muodollisella valtuutuksella tähän lopputulokseen päästäisiin.¹¹

Ensiksi mainitun, ja käytännössä ainakin oikeuskirjallisuudessa vakiintuneemman näkökulman mukaan arvioidessaan ilmeisyysvaatimuksen täyttymistä tuomioistuimen olisi kiinnitettävä huomiota erityisesti perustuslakivaliokunnan kannanottoihin lain säätämisvaiheessa. Mikäli perustuslakivaliokunta on katsonut, ettei ristiriitaa perustuslain ja lain välillä ole, ei lain soveltamisen ja perustuslain välistä ristiriitaa voitaisi yleensä pitää ilmeisenä säännöksen tarkoittamalla tavalla. Lisäksi tulisi tutkia, minkälainen on perustuslakivaliokunnan lausuntokäytäntö yleisine tulkintalinjoinen kysymyksessä olevien perustuslainsäännösten osalta vastaavankaltaisissa tilanteissa.¹² Mikäli tuomioistuimessa tulisi arvioitavaksi sellainen ristiriita-asetelma, jota perustuslakivaliokunta ei ole lainkaan ottanut huomioon, saattaisi ilmeisyysvaatimus täyttyä myös perustuslakivaliokunnassa käsitellyn lain osalta¹³. Myös ajan kuluminen ja siihen liittyvä perustuslain tulkintakäytännön ja jopa perustuslain muuttuminen saattaisi johtaa siihen, että tuomioistuin voisi tai sen jopa tulisi irtaantua perustuslakivaliokunnan lainsäätämisen aikaisista kannanotoista lain perustuslainmukaisuudesta. Tuomioistuimen tulisi ottaa huomioon perustuslainsäätäjän ja lainsäätäjän myöhemmät tapauksen kannalta merkitykselliset perustuslain sisältöä koskevat ratkaisut. Painopisteen tulisi siis olla siinä, miten perustuslakia tulisi sovel-

¹¹ Ks. HE 1/1998 vp. s. 164 ja PeVM 10/1998 vp. s. 30–31. Lavapuro kutsuu ensimmäistä myös ”normi-kontrollihakukseksi ilmeisyystulkinnaksi” ja sen seurauksia etusijaoireyhtymäksi ja toista ”oikeusturvahakukseksi ilmeisyystulkinnaksi”. Lavapuro 2008 s. 589–590. Lavapuron mukaan ilmeisyysvaatimukselle perustuslain esitöissä asetetut perusteet tarjoavat ristiriitaisen perustan valtiosääntöoikeudellisesti johdonmukaisille käytännöille. Tuomioistuinkäytännössä ja myös kirjallisuudessa sanotaan myös puuttuvan tällä hetkellä selvä tuntuma siitä, milloin perusoikeuksia on käytettävä tulkintaperusteina ja milloin on turvauduttava PeL 106 §:ään. Jyränki – Husa 2012 s. 366.

¹² Ks. PeVM 10/1998 vp. s. 31; Jyränki – Husa 2012 s. 360; Esitöiden mukaan perusoikeusvalvonnan painopisteen on tarkoitettu edelleen säilyvän perustuslakivaliokunnassa. Ks. HE 1/1998 vp. s. 164; Ks. Ojanen 2009 s. 60–61; Ks. Jyränki–Husa 2012 s. 360; Käytännössä perustuslakivaliokunnan lausuntokäytännössä esiintyviä tulkintalinjoja ei juurikaan etsitä, mitä Lavapuro arvostelee. Ks. Lavapuro 2008 s. 599.

¹³ PeVM 10/1998 vp. s. 31; Jyränki 2003 s. 432; Ks. myös Jyränki – Husa 2012 s. 361.

tamishetkellä tutkia, ei siinä, miten perustuslakivaliokunta tulkitse sitä sovellettavaa lakia säädettäessä.¹⁴

Joka tapauksessa ilmeisyysvaatimus asettaa etusijasäännöksen soveltamiskynnyksen hyvin korkealle. Ristiriidan on oltava selvä ja riidaton ja siten helposti havaittavissa.¹⁵ Ratkaisun näkyville kirjattujen perusteiden osalta ilmeisyysvaatimus edellyttää, että oikeudellinen argumentaatio on erityisen vakuuttavaa ja selkeää¹⁶. Olisi toki myös toivottavaa, että myös tulkintavaikutuksen kysymyksessä ollessa argumentaatio olisi sillä tavalla selvää, että lukija ymmärtäisi, miten lopputulokseen on päästy. Toisaalta jos katsotaan, ettei ilmeisyysvaatimus täyty ja ettei PeL 106 § sovellu, ei perus- ja ihmisoikeuksia tule välittömästi unohtaa ja soveltaa lakia sanamuotonsa mukaisesti niin kuin ennenkin, kuten on käytännössä ilmeisesti toisinaan tehty¹⁷. Sanotuilla oikeuksilla voi edelleen olla merkitystä tulkintavaikutuksen kautta.

PeL 107 § koskee asetusta tai muuta lakia alemmanasteista säädöstä. Sanotun säädöksen ollessa ristiriidassa perustuslain tai muun lain kanssa, sitä ei saa soveltaa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa.

Lisäksi perus- ja ihmisoikeuksiin voi liittyä suora soveltaminen, jolloin tuomioistuin tukeutuu perusoikeussäännökseen tai ihmisoikeusmääräykseen suoraan ratkaisunsa perusteena, eikä vain välillisesti muiden oikeussäännösten tulkinnan kautta. Käytännössä suoraan sovellettavia perusoikeussäännöksiä voivat olla etenkin kiellon muotoon kirjoitetut perusoikeussäännökset mutta myös yksilöllisen oikeuden ilmaisemaan muotoon kirjoitetut säännökset, kuten esimerkiksi oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskeva PeL 21 §:n 1 momentti.¹⁸

¹⁴ Ks. HE 1/1998 vp. s. 163–164 ja PeVM 10/1998 vp. s. 31; Ks. myös Ojanen 2009 s. 60–61; Lavapuro 2008 s. 596, tapauksen KKO 2004:26 kritiikissä; Ks. samaa mieltä myös Jyränki – Husa 2012 s. 362: Mitä vanhempi lausunto, sitä vaikeammin se on yleensä hyödynnettävissä. Lavapuro 2008 s. 598. Ks. Lavapuro tämä ongelmista; Ks. myös Lavapuro 2008 s. 608. Mielenkiintoinen on myös KKO:n tulkinta ratkaisussa 2011:43, jossa tuomion purkamista koskeva vaatimus, joka perustui perustuslakivaliokunnan myöhemmin antamaan lausuntoon ja KKO:n aiemmin antaman ratkaisun ilmeiseen ristiriitaan sen kanssa, hylättiin siksi, että KKO katsoi että ratkaistava kysymys oli ollut oikeudellisesti tulkinnanvarainen; Vrt. EIT evolutiivisen tulkinnan periaate. Ks. esim. Lavapuro 2011 s. 469–475.

¹⁵ PeVM 10/1998 vp. s. 31; Ks. myös esim. Ojanen 2009 s. 61; PeL 106 § rikkoo perinteistä vallan kolmijako-oppia ja siitäkin syystä sitä on poikkeussäännöksenä tulkittava ahtaasti. Jyränki 2003 s. 164; Todettakoon kuitenkin, että etusijasäännöstä oli käytännössä sovellettu vuoteen 2009 mennessä neljä kertaa, eli säännös ei siten ole jäänyt aivan marginaaliseen asemaan samaan tapaan kuin Lavapuron mukaan Ruotsissa näyttää käyneen samankaltaisissa tilanteissa. Lavapuro 2008 s. 588.

¹⁶ Ks. Jyränki – Husa 2012 s. 360. Lavapuro on arvostellut ylimpien tuomioistuinten perusteluja etusijaratkaisuihin. Hänen mukaansa tapausten oikeudelliseen hahmotukseen liittyvät valinnat jäävät useasti vaille perusteluja ja vasta rivien välistä voidaan arvioida, millaisten oletusten varassa ratkaisut tehtiin. Lavapuro 2008 s. 595. Esim. KKO 2004:26 ja KKO 2003:107.

¹⁷ Lavapuro 2008 s. 605. Lavapuro kutsuu tätä ”etusijaoireyhtymäksi”. Lavapuro 2008 s. 608; Samoin Jyränki – Husa 2012 s. 366.

¹⁸ Ojanen 2009 s. 57–59.

2.3 Kansainväliset ihmisoikeudet

Perusoikeuksien osalta on selvää ja helposti käsitettävää, että ne nauttivat perustuslakiin kirjattuina hierarkkista ylemmänasteisuutta. Lisäksi PeL 106 § kattaa sanamuotonsa mukaan vain perusoikeudet. Ihmisoikeudet sen sijaan juontavat juurensa kansainvälisistä, Suomea sitovista ihmisoikeussopimuksista, joista merkittävin, Euroopan ihmisoikeussopimus, on saatettu Suomessa voimaan lain tasoisella säännöksellä. Sillä on siten vain lain tasoinen asema Suomen oikeudessa.

Erolla ei kuitenkaan ole käytännössä juurikaan merkitystä. Ensinnäkin ihmisoikeusmyönteisellä laintulkinnalla on perustuslaintasoinen perusta perustuslain 22 §:ssä, jonka mukaan julkisen vallan on turvattava perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen¹⁹. Toiseksi perusoikeussäännökset saavat usein ydinsisältönsä vastaavien ihmisoikeusmääräysten ja niiden kansainvälisten valvontaelinten tulkintojen pohjalta²⁰. Koska monien perusoikeuksien tulkintaan haetaan johtoa Euroopan ihmisoikeussopimuksesta, jolloin tosin tulee muistaa että ihmisoikeussopimus asettaa ainoastaan vähimmäistason perusoikeuksille, saattaa EIS tosiasiallisesti saada esimerkiksi 106 §:ää sovellettaessa samanlaisen etusijan kuin perusoikeussäännökset²¹. Todettakoon vielä, että useisiin perustuslain säännöksiin sisältyy viittaus Suomen kansainvälisiin ihmisoikeusvelvoitteisiin, mikä tuo ihmisoikeuksille ”välillistä” perustuslaillista asemaa²².

Perustuslaillisia tai ei, käytännössä ihmisoikeudet ovat jättämässä perusoikeudet jalkoihinsa. Korkeimman oikeuden perus- ja ihmisoikeuksien soveltamista koskevasta käytännöstä on huomattavissa, että samalla kun viittaukset EIS:een ovat lisääntyneet, kehitys on ollut päinvastaista perustuslakivaliokunnan osalta. Lisäksi ratkaisujen, joissa on vain pelkkä perusoikeusviittaus, määrän voidaan havaita viime vuosina vähentyneen ja korvaantuneen tapauksilla, joissa viitataan vain ihmisoikeuksiin.²³

Ihmisoikeussopimuksen määräysten todellinen sisältö määräytyy erityisesti EIT:n ratkaisujen välityksellä²⁴. Oikeuskäytännöstä ei kuitenkaan ole aina suoraan löydetä-

¹⁹ Ojanen 2009 s. 49; ks. myös Pellonpää 2012 s. 64. On lähtökohtainen oletamus, että lainsäätäjän ei voida katsoa tarkoittaneen poiketa Suomea sitovista ihmisoikeusvelvoitteista. Ks. esim. Pellonpää 2012 s. 79.

²⁰ Ojanen 2009 s. 48–49; Vrt. Jyränki – Husa 2012 s. 380, jonka mukaan perustuslakivaliokunta puolestaan pitää yleensä perus- ja ihmisoikeuksien arvioinnin erillään toisistaan.

²¹ Ks. myös Pellonpää 2012 s. 77. Esim. KKO 2012:11; Pellonpää 2009 s. 108; Lavapuro 2012 s. 366; Toisaalta Jyrängin ja Husan mukaan EIT:n ratkaisut eivät ole pakottava oikeuslähde, vaan sitovuus johtuu vastaavanlaisista sosiaalisista mekanismeista, jotka valtiosisäisesti toimivat ylimpien oikeuksien prejudikaattien noudattamisen hyväksi. Jyränki – Husa 2012 s. 379.

²² Pellonpää 2012 s. 79; Ojanen 2009 s. 49.

²³ Lavapuro 2012 s. 367–368. Yleisesti korkeimman oikeuden ennakkopäätöksiä, joissa esiintyi hakutermin ”ihmisoik*”, oli heinäkuuhun 2011 mennessä Finlexissä kautta aikain 185. Hakutermillä ”perustusl*” tai perusoik*” löytyi tällöin 177 korkeimman oikeuden ennakkopäätöstä. Fredman 2011 s. 483–485. Samansuuntaista kehitystä on nähtävissä jossain määrin myös eduskuntakäsittelyssä. Ks. Lavapuro, Juha – Pentikäinen, Merja: Ihmisoikeudet ja Oikeus. Oikeus 1/2012 s. 490–491.

²⁴ Ks. Pellonpää 2012 s. 65–55; Ks. myös PeVL 2/1990 vp. s. 3.

vissä juuri käsillä olevaan tilanteeseen soveltuvaa ennakkotapausta. Ratkaisua joudutaan yleensä hakemaan tapausanalogioita ja oikeuskäytännön ilmentämiä yleisempiä tulkintaperiaatteita etsien.²⁵ Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ei toisaalta edes pyri antamaan kaikissa tapauksissa normatiivista, yksitulkintaista ohjetta jäsenvaltiolle. EIT on jättänyt eettisesti ja sosiaalisesti kiistanalaisissa kysymyksissä, kuten juuri lapsi- ja perheasioissa, usein laajan harkintamarginaalin (*margin of appreciation*) sopimusvaltioille²⁶. Milloin jonkin rajoitusperusteen osalta EIT:n mielestä on olemassa yhteinen eurooppalainen mittapuu, valtion harkintamarginaali on yleensä kapeampi²⁷. Myös EIT:n katsomalla oikeuden ydinalueella se on jättänyt sopimusvaltioille vain suppean harkintamarginaalin. Tällaisia ratkaisuja on helpompi hyödyntää juridisesti. Oikeuden ydinalueelle kuuluu esimerkiksi 8 artiklan osalta lapsen ja vanhemman välillä tapahtuva yhteydenpito²⁸.

Huoltajuusasioissa kansainvälisesti merkityksellinen oikeuslähde on myös YK:n lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus (SopS 60/1991) (jäljempänä myös ”LOS”), jonka Suomi ratifioi vuonna 1991. Koska siitä kuitenkin puuttuu EIS:n kaltainen tehokas valvontakoneisto yksilövalitusmahdollisuuksineen, ei ole aina helppo sanoa, mikä merkitys juuri tuolla sopimuksella on ollut käytäntöjen muuttumisessa.²⁹ Lapsioikeudellisesti muuten merkittävä YK:n lapsen oikeuksia koskevaa yleissopimusta täydentävä lasten oikeuksien käyttöä koskeva eurooppalainen yleissopimus (SopS 13/2011) ei sovellu lapsen huoltajuutta koskeviin asioihin³⁰.

Myös EU:n puiteissa on tapahtunut perus- ja ihmisoikeuksien kannalta merkityksellistä kehitystä. EU:n perusoikeuskirja hyväksyttiin julistuksena vuonna 2000 ja se tuli jäsenmaita oikeudellisesti sitovaksi Lissabonin sopimuksen myötä 1.12.2009. Perusoikeuskirjan voimaansaattaminen oli merkittävä askel EU-lainsäädännössä lapsen oikeuksien näkyvyyden lisäämiseksi, lapsen itsenäisen oikeusaseman vahvistamiseksi

²⁵ Lavapuro 2011 s. 477–478.

²⁶ Sanna Koulu luennoidessaan 4.10.2012. Kyseinen tulkintaoppi nojautuu oletukselle siitä, että kansallinen lainsäätävä, tuomioistuin tai viranomainen on eräissä tilanteissa kansainvälistä tuomioistuinta paremmassa asemassa arvioimaan ihmisoikeusveloitteiden merkitystä juuri käsillä olevassa tapauksessa. Ks. esim. Lavapuro 2011 s. 469; Ks. myös Pellonpää 2012 s. 307.

²⁷ Pellonpää 2012 s. 307.

²⁸ Sanna Koulu luennoidessaan 4.10.2012. Todettakoon, että alun perin EIS:ta laadittaessa yksityisoikeudelliset ja valtiolle positiivisia toimintavelvoitteita asettavat kysymykset eivät kuuluneet EIS:n soveltamisalaan, vaan se oli keskittynyt negatiivisiin, yksityisiä valtiolta suojaavien oikeuksien määrittämiseen. Ks. esim. McGlynn 2006 s. 15.

²⁹ Ks. Nieminen 2004 s. 595.

³⁰ Sopimuksen tarkoituksena on muun muassa turvata lapsille menettelyllisiä oikeuksia ja helpottaa näiden oikeuksien käyttöä varmistamalla, että lapset saavat joko itse tai toisten henkilöiden tai toimielinten kautta tietoa ja että he saavat osallistua oikeusviranomaisessa heitä koskevien asioiden käsittelyyn. Suomi on hyväksymiskirjansa tallettaessaan nimennyt sellaisiksi perheoikeudellisten asioiden ryhmiksi, joihin sopimusta sovelletaan, isyyden vahvistamista, lapseksi ottamista ja huostaanoton tuomiois-
tuinkäsittelyä koskevat oikeudelliset menettelyt.

ja lapsen mielipiteen huomioimiseksi häntä koskevissa asioissa³¹. Perusoikeuskirja toistaa ja vahvistaa YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa taattuina lasten oikeuksien peruselementtejä³². Huomattavaa on kuitenkin, että perusoikeuskirjaa sovelletaan nimenomaisesti vain kysymyksiin, joihin EU-oikeutta sovelletaan. EU:n perheoikeudellinen sääntely on laajentunut merkittävästi, mutta edelleenkin huoltajuuskysymykset eivät kuulu EU-oikeudellisen sääntelyn alaan. Näin ollen perusoikeuskirja ei ole näissä asioissa muodollis-juridisesti velvoittava.

Oikeuskirjallisuudessa on esitetty toiveita erityisen ”EU:n lapsipolitiikan” kehittämistä, joka vaikuttaisi kaikilla EU:n toiminta-alueilla. EU:lla on kuitenkin rajattu toimivalta lapsiasioissa. Lisäksi lapsiin liittyvät kysymykset ovat jäsenvaltioille sensitiivisiä kysymyksiä monesta syystä. Lapset ja perhe katsotaan usein alueeksi, jossa valtion erilaiset säännöstelytoimenpiteet ovat epäsuotavia, puhumattakaan tilanteesta, jossa sääntelytahona on ylikansallinen elin.³³ Jäsenvaltiot, niiden traditiot ja kulttuurit ovat erilaisia, eikä niiden täydellinen yhtenäistäminen lapsiasioissa ole välttämättä edes mahdollista, jos edes tarpeellista³⁴.

Säännösten nimenomaisen harmonisaation puuttuessa ihmisoikeudet ovat merkittävissä EU-oikeudessa yleisinä oikeusperiaatteina ja EU-tuomioistuimissa on usein viitannut EIS:een ja EIT:n käytäntöön³⁵. Lisäksi EU-tuomioistuin on ratkaisukäytännössään vakiintuneesti ottanut huomioon jäsenvaltioita sitovat kansainväliset sopimukset. Kaikki jäsenvaltiot ovat liittyneet YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen, minkä takia sanottu sopimus ansaitsisi tulla huomioituksi EU-tuomioistuimen ratkaisukäytännössä lapsen oikeuksia arvioitaessa.³⁶

Tulkinnan apuneuvona yksittäistapauksissa voi käyttää lisäksi muita muodollis-juridisesti sitomattomia, ihmisoikeussopimuksen muotoon laadittuja ihmisoikeusasiakirjoja, kuten julistuksia, suosituksia ja päätöslauselmia.

Edellä sanotusta, ehkä muodollisen valtiosääntöisesti ajateltuna epämääräisestä tilanteesta huolimatta katson, ettei tilanne ole kovin ongelmallinen. Perus- ja ihmisoikeudet eivät tapaa olemaan keskenään ristiriidassa. En näe perustuslakivaliokuntaa ja EIT:ta kilpailuaselmassa perusoikeuksien sisällön määrittäjänä, vaan näen ne toisiaan täydentävinä. Käytännössä korkein oikeus viittaa nykyään huomattavasti

³¹ Ks. McGlynn 2006 mm. s. 73 ja 67; Lapsen oikeudellinen asema EU:ssa oli ollut pitkään tiiviissä ja alisteisessa yhteydessä perheeseen ja se tuli esille lähinnä vapaaseen liikkuvuuteen liittyvien kysymysten yhteydessä. McGlynn 2006 mm. s. 73; Ks. myös McGlynn 2006 s. 56 ja 66; Ks. myös Litmala 2003 s. 58; Lasta ja perhettä koskevat säännökset ovat EU-lainsäädännössä kuitenkin vielä melko tapauskohtaisia ja irrallisia toisistaan. Ks. McGlynn 2006 s. 21.

³² Ks. McGlynn 2006 s. 20 ja 69.

³³ McGlynn 2006 s. 75-76, ks. myös s. 45.

³⁴ Ks. McGlynn 2006 s. 201.

³⁵ McGlynn 2006 s. 76, ks. myös s. 199; Myös Koulun mukaan EU-tuomioistuin ottaa yhteisöoikeuden rinnalla huomioon ihmisoikeussopimuksen. EU-tuomioistuin ja EIT huomioivat toistensa käytännön, mutta silti niiden välillä on jännitteitä esimerkiksi juuri 8 artiklan perhe-elämän suojaa koskien. Koulu luennoissaan 4.10.2012.

³⁶ McGlynn 2006 s. 76.

useammin ja seikkaperäisemmin EIT:n käytäntöön kuin perustuslakivaliokunnan käytäntöön. Seuraan alla ylimmän tuomioistuimen jalanjälkiä ja etsin sisältöä perus- ja ihmisoikeuksille ensisijaisesti EIT:n käytännöstä.

3. Huoltajuusasioissa merkityksellisiä perus- ja ihmisoikeuskysymyksiä

3.1 Yleistä

Perus- ja ihmisoikeuskysymykset eivät tule nimenomaisesti esille jokapäiväisessä huoltajuusasioiden ratkaisutoiminnassa. Niillä voi kuitenkin olla merkitystä erilaisia prosessuaalisia ratkaisuja tehtäessä tai varsinaista materiaalista ratkaisua laadittaessa. Tuomioistuimen tulee muun muassa taata prosessin kontradiktorisuus ja ottaa asianmukaisesti huomioon lapsen mielipide.

Olen tutustunut perus- ja ihmisoikeuksien soveltamiskäytäntöön huoltajuusasioissa tutustumalla korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntöön. Korkeimman oikeuden huoltajuusasioita koskevia ennakkopäätöksiä, joissa on viitattu perus- tai ihmisoikeuksiin, löysin yhteensä vain seitsemän kappaletta (hakusanat ”ihmisoik* and lapsen huol*” ja ”perusoik* and lapsen huol*”).³⁷ Lisäksi oikeuskirjallisuudessa on nostettu esille joitain huoltajuusasioiden prosessiin tai päätösharkintaan liittyviä kysymyksiä. Huoltajuusasioiden käsittelyssä tulee luonnollisesti ottaa huomioon myös monia sellaisia perus- ja ihmisoikeusnäkökohtia, joista ei ole oikeuskäytäntöä nimenomaan huoltajuusasioita koskien. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole selvittää tyhjentävästi aihealueeseen liittyviä perus- ja ihmisoikeuskysymyksiä, vaan keskittyä tarkemmin yksittäisiin, ajankohtaisiin tai muuten olennaisiin, aihealueisiin³⁸.

Tällaisiksi valikoituivat ensinnäkin kysymykset lapsen asianosaisasemasta, lapsen oikeudesta tulla kuulluksi ja lapsen mielipiteen vaikutuksesta varsinaiseen huoltajuuspäätökseen. Lisäksi olennaisia ovat kysymykset prosessin kontradiktorisuudesta, velvollisuudesta pääkäsitteilyn järjestämiseen etenkin muutoksenhakuasteessa ja oikeudenkäynnin viivästymisestä.

³⁷ Olen käyttänyt Finlex-tietokantaa ja etsinyt ihmis- ja perusoikeusmainintoja ennakkopäätösten teksteistä käyttäen suluissa mainittuja hakusanoja. Sanotuilla hakusanoilla löytyi jonkin verran myös ratkaisuja, joilla ei ollut liitännä huoltajuusasioihin. Metodini avulla ei ole toki saatavissa tyhjentävää otosta korkeimman oikeuden huoltajuusasioita koskevista ennakkopäätöksistä, joissa perus- ja ihmisoikeudet ovat vaikuttaneet päätösharkintaan.

³⁸ Ks. Lasta koskevien asioiden käsittelyn ongelmakohtia ja kehitysehdotuksista mm. Anna Nylund: Lapsi riidan kohteena – lapsen asemaa koskevien asioiden haasteita. Lakimies 7–8/2010 s. 1166–1182.

3.2 Asianosaiset huoltajuusasiassa

Tuorein aihepiiriä koskeva korkeimman oikeuden ennakkopäätös 2012:95 koskee 16-vuotiaan lapsen puhevaltaa saada omissa nimissään vireille huoltoaan koskeva asia. Kysymystä koskevan lain, lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/83) (jäljempänä myös ”huoltolaki”) säännöksen sanamuoto on selvä ja yksiselitteinen lapsen puhevallan osalta: lapsella ei säännöksen mukaan ole oikeutta saada omissa nimissään vireille huoltoaan koskevaa asiaa³⁹. Sanotun ennakkopäätöksen perustelujen mukaan perus- tai ihmisoikeudet, tarkemmin perustuslain oikeudenmukaisista oikeudenkäyntiä koskeva 21 § tai lasten tasa-arvoista kohtelua edellyttävä 6 §:n 3 momentti ja EIS 6 artikla, eivät edellyttäneet säännöksen sanamuodon ohittamista⁴⁰.

Ennakkopäätöksen perusteluista ilmenee, että perusoikeuden ja lain säännöksen ristiriitaa arvioidessaan korkein oikeus on tutustunut huoltolain esitöihin. Se on todennut, että lain esitöissä korostetaan asianosaisaseman sijasta lapsen kuulemistä. Se on myös tulkinnut, että esitöissä lapsen edun mukaisena on pidetty, että hän ei joudu mukaan huoltoaan koskevaan riitaan asianosaisen asemassa. Kirjaimellisesti näin ei ole todettu esitöissä, mutta tulkinta lienee oikeutettu⁴¹. Huoltolain esitöissä ei ole myöskään nimenomaisesti otettu kantaa asiaan liittyvään perus- ja ihmisoikeusproblematiikkaan. Korkein oikeus on perehtynyt kuitenkin myös PeL 6 §:n 3 momenttia koskeviin esitöihin ja saanut niistä tukea edellä esitetylle johtopäätökselle⁴².

Korkein oikeus on lisäksi tutustunut oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevaan EIS 6 artiklaan liittyvään soveltamiskäytäntöön ja todennut, ettei EIS 6 artikla estä perustellusta syystä lainsäädännöllä rajoittamasta oikeutta oikeudenkäyntiin edellyttäen, ettei rajoituksella loukata oikeuden olennaista sisältöä. Rajoituksilla tulee korkeimman oikeuden mukaan mainitun soveltamiskäytännön mukaan olla lisäksi hyväksyttävä tavoite ja käytettyjen keinojen on oltava oikeassa suhteessa tavoitteisiin (suhteellisuusperiaate). Johtopäätöstään tarkemmin tältä osin perustelematta korkein

³⁹ Ks. Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettu laki 14 §:n 1 momentti.

⁴⁰ Lapsen itsensä, varsinkin vartuneemman lapsen, näkökulmasta tilanne voi vaikuttaa epäasianmukaiselta, etenkin, kun muutoin OK 12 luvun 1 §:n 2 momentin mukaan henkilöään koskevassa asiassa 15-vuotiaalla on rinnakkainen puhevalta huoltajansa kanssa. Sanottu säännös ei kuitenkaan koske huoltajuusasioita, koska huoltolain 14 § määrittelee tyhjentävästi ne tahot, joilla on puhevalta huoltajuusasioissa. Ks. Aaltonen 2009 s. 139.

⁴¹ Esitöissä sanotaan: ”Lakiehdotuksessa on pyritty toisaalta erityisesti estämään sellaisten tilanteiden syntyminen, että lapsi joutuisi tahtomattaan vanhempien välillä vallitsevien ristiriitojen osapuoleksi.” ks. HE 224/1982 vp. s. 6, ks. myös yksityiskohtaiset perustelut s. 17, jotka vaikenivat asiasta. Lapsen kuulemiseen liittyvästä perusoikeusproblematiikasta ks. jäljempänä.

⁴² Perusoikeusuudistusta valmisteltaessa todettiin PeL 6 §:n 3 momentin osalta, että käytännön tilanteissa kysymys saattaa palautua siihen, kuka käyttää perusoikeuksia koskevassa asiassa lapsen puhevaltaa (HE 309/1993 vp. s. 44). Korkeimman oikeuden mukaan (kohta 6) koska lapsen oikeuksia koskevat erillissäännökset katsottiin tuolloin perustelluiksi sijoittaa kulloiseenkin asiayhteyteen, voidaan perustuslain 6 §:n 3 momentissa säädettyä pitää vahvistuksena sille, että lapsen oikeudellinen asema ja hänen puhevaltansa käyttö hänen oikeuksiaan koskevissa asioissa määräytyy kulloinkin sovellettavan lain säännösten perusteella.

oikeus katsoo, että sanotut edellytykset täyttyvät kysymyksessä olevassa tapauksessa. Sen mukaan muutkaan kansainväliset sopimukset, tässä etenkin LOS 12 artikla⁴³, eivät edellyttäneet muunlaista tulkintaa.

Asiassa on selvää, että ”perusteltu syy” rajoittaa EIS 6 artiklassa turvattua oikeutta on tässä tapauksessa edellä selostettu ja huoltolain esitöistä ilmenevä tulkinta lapsen edusta. Mutta mikä on EIS 6 artiklan mukaisen oikeuden oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ”olennainen sisältö”, jota ei saa loukata edes perustellusta syystä ja koskeeko se alaikäistä? Onko sitä tarpeen edes pohtia?

Pellonpään mukaan EIS 6 artiklan soveltuminen edellyttää, että vaateella on perusta valtiosisäisessä oikeudessa. Tämä tarkoittaa sitä, että kun esimerkiksi miehellä ei ole Suomen oikeuden mukaan oikeutta saada väitettyä isyyttään vahvistetuksi toisen miehen avioliitossa syntyneen lapsen osalta, ei EIS 6 artikla sovellu⁴⁴. EIS:n takaamasta oikeudesta oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ei voi siis johtaa kanneoikeutta, jos sitä ei valtion sisäisessä lainsäädännössä ole. Tästä olisi johdettavissa ajatus siitä, että koska lapsella ei ole Suomen lain mukaan oikeutta valita huoltajaansa, ei EIS 6 artikla sovellu tähän tilanteeseen, jossa lapsi haluaisi ”vaihtaa huoltajansa”. Tällöin ei edes tarvittaisi sen syvällisempiä pohdintoja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin olennaisesta sisällöstä tai perustellusta syystä rajoittaa sanottua oikeutta.

Jotta korkein oikeus olisi voinut antaa lapselle puhevallan huoltoasiassaan, olisi sen käytännössä tullut soveltaa PeL 106 §:ää, koska ristiriitaa lain säännöksen ja perusoikeuden välillä ei ole mahdollista poistaa tulkinnan keinoin. Huoltolain 14 §:n esitöissä on kuitenkin ilmaistu selkeästi pyrkimys pitää lapsi huoltoriidan ulkopuolella jopa häntä kuultaessa. Laki on vuodelta 1983 ja sen esityöt vuodelta 1982, joten ne eivät ole enää ihan uusia. Kansalliset arvot ja tavoite suojata lasta pitämällä hänet huoltoriidan ulkopuolella lienevät kuitenkin pysyneet ennallaan vuosien kulumisesta huolimatta. Joka tapauksessa huoltajuusasiat ovat perinteisesti olleet asioita, jotka kuuluvat EIS:n jäsenvaltion laajan harkintamarginaalin piiriin.⁴⁵

En näe oikeustilaa ongelmallisena sanotun ennakkopäätöksen jälkeen, eivätkä lainsäädännölliset muutoksetkaan ole mielestäni tarpeen. Jo 16-vuotiaan lapsen voimakkaasti tahtoessa toisen vanhemman huoltoon hänellä on mahdollisuus saattaa asia vireille sen vanhemman kautta, jonka huoltoon hän haluaa, mikäli myös sanottu vanhempi sitä toivoo. Mikäli asia ei ole toivotun huoltajan omissa toiveissa, ei ratkaisu varmastikaan ole lapsenkaan kannalta edullinen.

⁴³ LOS 12 artiklassa edellytetään, että lasta kuullaan ja että lapsen näkemykselle annetaan asianmukainen painoarvo. Kuulemisen toteuttamistapa on jätetty valtion harkintaan.

⁴⁴ Pellonpää 2012 s. 475.

⁴⁵ EIT ei ole antanut asian kannalta merkityksellisiä ratkaisuja. Finlex-tietopankki, hakusanat ”lapsen huol* and puheval*”. Lavapuron mukaan kansallinen tuomioistuini ei voi kuitenkaan vedota valtion harkintamarginaaliin perusteena ihmisoikeuksien rajoittamiselle siitä tasosta, johon ne päätyisivät muuten perus- ja ihmisoikeusmyönteisen tulkinnan varassa kansallisen oikeusjärjestyksen puitteissa. Lavapuro 2011 s. 469 ja 477, ks. lisää s. 478–479.

Edellä selostetussa ennakkopäätöksessä *KKO 2012:95* on selvästi yksityiskohtaisemmin perusteltu perus- ja ihmisoikeuksien vaikutukset päätösharkintaan kuin vanhemmassa samaa lainkohtaa koskevassa oikeuskäytännössä *KKO 1998:66*⁴⁶. Sanotussa tapauksessa korkein oikeus sovelsi huoltolain 14 §:n 2 momenttia ja katsoi, että sukulaisilla, tässä tapauksissa isovanhemmilla, ei ollut isän eläessä oikeutta hakea huollon siirtämistä isältä sukulaisille edes tilanteessa, jossa isä oli suorittamassa pitkää vankeusrangaistusta perheeseen kohdistuneen vakavan väkivaltarikoksen johdosta. Korkein oikeus totesi perus- ja ihmisoikeusnäkökulmia sen yksityiskohtaisemmin avaamatta, että perusoikeuksien ja Euroopan ihmisoikeussopimuksenkin ”*valossa on hyväksyttävää, että sukulaisilla on lapsen huoltoa koskevassa asiassa puhevalta vain silloin kun lapsi on jäänyt vaille huoltajaa*”.⁴⁷

Korkein oikeus tarkoittaa, että lapsen tulee olla jäänyt tosiaan *kokonaan* vaille huoltajaa, jotta huoltolain 14 §:n 2 momentin poikkeussäännös soveltuisi. Sanottua kantaansa se on perustellut sillä, lain esitöihin viittaamatta tai muutoinkaan tarkempia perusteita näkemykselleen esittämättä, että muussa tapauksessa puhevalta olisi lapsen edun vastaisesti liian laajalla henkilöpiirillä, eikä lapsi voisi pysyä hänelle läheisten henkilöiden välisten riitojen ulkopuolella. Oikeuskirjallisuudessa ratkaisua on kritisoitu ja Kangas on arvioinut, että päinvastainen tulkinta lainkohdan ”laajentavan tulkinnan” kautta olisi ollut mahdollinen.⁴⁸

Huoltolain 14 §:ssä asianosaispiiri on jokseenkin yksiselitteisesti rajattu ja muunlainen tulkinta edellyttäisi käytännössä PeL 106 §:n soveltamista. Siihen ei kuitenkaan ole menty, eikä siihen liene mahdollisuutta jatkossakaan. Lainsäätäjä on rajannut asianosaispiirin tarkoituksenaan suojata lasta.⁴⁹

⁴⁶ Perusteluihin tutustuessa on toisaalta hyvä huomata, että PeL 106 § tuli voimaan vasta vuoden 2000 perustuslakiuudistuksen yhteydessä. Ennen sitä tuomioistuimen päätös ohittaa lain sanamuoto pelkän vuoden 1919 hallitusmuodon 92 §:n 2 momentin olisi ollut vielä hyvin kyseenalainen.

⁴⁷ Tapaamisoikeuden osalta todettakoon, että vaikka huoltolain mukaan tapaamisoikeus voidaan vahvistaa vain lapsen ja hänen vanhemman välille (huoltolaki 9 § 1 momentti 5-k), EIS:n 8 artiklan nojalla saattaisi olla mahdollista vahvistaa lapselle oikeus tavata myös sellaista henkilöä, joka ei ole hänen biologinen vanhempansa, mutta josta on tosiasiaa muodostunut osa hänen perhettään. EIT:n arvion mukaan ainakin lapsen ja hänen isovanhemmansa välille voi olla muodostunut 8 artiklan soveltamisalaan kuuluvaa, suojattavaa perhe-elämää, mikä he ovat asuneet yhdessä. Aaltonen 2009 s. 76; Pellonpää 2005 s. 455–456; Vrt. Peuralahti 2012 s. 25–28.

⁴⁸ Kangas 1998. Kankaan mukaan säännöksen sanamuoto ei sulkenut pois tilannetta, jossa vain toinen huoltajista kuoli. Myös ratkaisu, jonka mukaan huoltolain puhevaltaa koskevat säännökset olisivat ristiriidassa lapsilainsäädännön taustalla olevien perusarvojen kanssa, olisi ollut mahdollinen. Lisäksi ratkaisussa olisi voinut ottaa huomioon LOS 3 artiklan 2 kohdan; Aaltosen mukaan sosiaalitoimi tekee erittäin harvoin hakemuksen tuomioistuimelle. Mikäli uutta huoltajaa haetaan huoltajan kuoleman johdosta, hakijana on käytännössä lähes poikkeuksetta huoltajaksi ehdotettu henkilö. Jos kysymys on puolestaan puutteellisesta huoltajakyvystä, on hakijana yleensä muodollisesti sanottu vanhempi, joskin käytännössä sosiaalitoimi on myötävaikuttanut hakemuksen tekemiseen. Aaltonen 2009 s. 138.

⁴⁹ Vaikka perus- ja ihmisoikeudet eivät lopulta kääntäisikään tuomioistuimen ratkaisua tiettyyn suuntaan, ne saattavat kuitenkin edesauttaa yleisen keskustelun syntymistä ja sitä myöten paineita lainsäädännön uudistamiselle. Esim. Kangas 1998. Kangas ennusti, että ratkaisu *KKO:1998:66* voisi johtaa asialliseen keskusteluun siitä, tulisiko isovanhemmille antaa poikkeuksellisissa tilanteissa lakiin perustuva oikeus käyttää puhevaltaa lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa asioissa.

3.3 Lapsen oikeus tulla kuulluksi

Vaikka lapsella ei olekaan omassa huoltoasiassaan asianosaisasemaa, hänellä on oikeus ilmaista siitä mielipiteensä. Huoltolain 9 §:n 4 momentin ja 11 §:n mukaan lasta kuullaan huolto-oikeudenkäynnissä ja hänen toiveensa ja mielipiteensä otetaan hänen etunsa mukaisesti huomioon päätöksenteossa. Perustuslain 6 §:n 3 momentin mukaan lapsen tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Lisäksi tähän velvoittaa LOS 12 artikla. Myös EIS 6 ja 8 artiklat on otettava huomioon lapsen osallisuutta arvioitaessa.

Kuuleminen toteutetaan pääsääntöisesti sosiaalitoimessa, joka selvittää asiaa lapsen edun näkökulmasta ja toimii samalla lapsen edun valvojana⁵⁰. Selvitys toimitetaan tuomioistuimelle kirjallisena. YK:n lapsen oikeuksien komitea on suositellut vuonna 2005 Suomea koskevissa päätelmissään toimia, joiden pohjalta lapset saisivat nykyistä enemmän esittää näkemyksiään suoraan tuomarille⁵¹. EIT:n ratkaisukäytännössä puolestaan on suhtauduttu myönteisesti siihen, että joissain tapauksissa lasta ei tarvitse kuulla tuomioistuimessa, vaan sen voi tehdä esimerkiksi psykologi⁵².

Tuomioistuimen tulee päätöksenteossaan ottaa huomioon lapsen toiveet ja mielipide sekä huolehdittava lapsen edun toteutumisesta⁵³. Gottbergin näkemyksen mukaan 15-vuotiaalla on halutessaan oikeus tulla henkilökohtaisesti kuulluksi tuomioistuimessa oikeudenkäymiskaaren 15-vuotiaalle suoman yleisen asianosaiskelpoisuuden nojalla⁵⁴. Käytännössä käräjäoikeustasolla lienee jokseenkin käytettyä, että lapsia toisinaan kuullaan vapaamuotoisesti epävirallisen kaltaisissa olosuhteissa, kuten tuomarin työhuoneessa.

Toisaalta lasta on suojeltava ja varottava erityisesti sitä, ettei vastuuta vanhempien riidan ratkaisemisesta siirretä miltään osin lapselle⁵⁵. Esimerkiksi vaikeissa lojaliteettikonflikteissa kuuleminen on harkinnanvaraista⁵⁶.

Korkeimmalla oikeudella ei ole lapsen kuulemista huoltajusasioissa koskevaa oikeuskäytäntöä, jossa olisi nimenomaisesti otettu huomioon perus- tai ihmisoikeusnäkökulmia. Edellä sanottujen EIT:en ratkaisujen sekä YK:n lapsen oikeuksien komitean suosituksen valossa voi kuitenkin esittää, että huoltolain 11 §:ää voitaneen tulkita

⁵⁰ Aaltonen 2009 s. 139.

⁵¹ Lapsen oikeuksien komitea 40. istunto 30.9.2005 s. 4; UN, Committee on the Rights of the Child. Concluding observations: Finland. 20. Oct. 2005, kohdat 22 ja 23; ks. myös Gottberg 2008 s. 321 ja Aaltonen 2009 s. 268.

⁵² EIT 8.7.2003 Sahin. Toisin kuin asiaa aikaisemmin käsitellyt jaosto, ei suuri jaosto pitänyt tapaamisoikeuskiistassa osapuolena olleen valittajaisän 8 artiklan mukaisena loukkauksena sitä, että tuomioistuin ei suoraan kuullut prosessin päättyessä vähän yli viisivuotiasta lasta. Ks. myös EIT 8.7.2003 Sommerfeld, jossa EIT puolestaan katsoi riittäväksi, että 13-vuotiasta lasta oli kuultu yksinomaan tuomioistuimessa eikä arvioitaessa tapaamisoikeutta ollut käytetty muuta asiantuntijaa.

⁵³ Aaltonen 2009 s. 139.

⁵⁴ Gottberg 2008 s. 323; ks. myös Aaltonen 2009 s. 139.

⁵⁵ Aaltonen 2009 s. 259.

⁵⁶ EOA 737/4/00, 30.4.2002; Gottberg 2008 s. 324.

perus- ja ihmisoikeuksien valossa niin, että tuomioistuimen tulisi tapauskohtaisesti selvittää, olisiko sen mahdollista kuulla lasta esimerkiksi vapaamuotoisesti huoltajuusasiaa käsitellessään.

Mutta onko lapsen mielipiteellä merkitystä?

3.4 Lapsen mielipiteen merkitys huoltajuusasian ratkaisussa

Huoltolain 9 §:n 4 momentin mukaan tuomioistuimen tulee ratkaistessaan lapsen huoltoa koskeva asia ottaa huomioon lapsen etu ja lapsen omat toivomukset. Edellä sanotun tavoin PeL 6 §:n 3 momentin mukaan lapsen tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti ja mielipiteen merkitystä arvioitaessa tulee ottaa huomioon myös EIS 6 ja 8 artiklat sekä LOS 12 artikla.

EIT:n näkökulmasta katsoen huoltajuusasioiden aineellisessa ratkaisemisessa kansallisilla viranomaisilla on perinteisesti ollut laajaa harkintamarginaalia⁵⁷. Kansallinen tuomioistuin on kuitenkin se taho, joka ottaa välittömästi näytön vastaan⁵⁸. Asiassa *EIT C v. Finland (9.5.2006)*, joka koski korkeimman oikeuden ennakkopäätöstä *2001:110*, se kuitenkin arvosteli korkeinta oikeutta muun muassa sen johdosta, että se oli kiinnittänyt yksinomaista huomiota lasten tahtoon ja antanut heille ehdottoman veto-oikeuden, kun esimerkiksi hovioikeus oli painottanut sitä, että se ei ollut sidottu lasten mielipiteisiin, vaikka nämä olisivat yli 12-vuotiaita. Lopulta EIT katsoi korkeimman oikeuden rikkoneen EIS 8 artiklaa, tosin muistakin jäljempänä mainittavista syistä, lasten huoltoa koskevaa asiaa ratkaistessaan.

Asiassa *KKO 2001:110* oli kysymys tilanteesta, jossa lapset olivat jääneet äitinsä kuoleman jälkeen ilman huoltajaa. Lasten huoltoa haki lasten ulkomailla asuva isä ja lasten äidin kanssa asunut henkilö, jonka luona lapset edelleen asuivat ja joiden huoltoon lapset halusivat jäädä. Korkein oikeus katsoi lasten edun kannalta oikeaksi, että huoltajaksi määrätään lasten kanssa asuva henkilö, koska huoltopäätös, jonka mukaan lasten olisi tullut siirtyä asumaan isänsä luo, ei ollut lasten ikä ja tahto huomioon ottaen täytöntönpantavissa. Korkein oikeus antoi siten lapsille täytöntönpäntäjänsä mukaisen itsemääräämisoikeuden myös perustepäätöksen osalta.

Ratkaisu on saanut osakseen oikeuskirjallisuudessa runsaasti kritiikkiä⁵⁹. Perus- ja ihmisoikeuksien kannalta on todettava, että jokainen oikeusaste on jättänyt mainitsematta perusteluissaan PeL 6 §:n 3 momentin, jonka mukaan lasten tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti⁶⁰. Lisäksi vain hovioikeus mainitsee ratkaisussaan EIS:n ja LOS:n. Korkeimman oikeuden ratkaisu antaa sano-

⁵⁷ Ks. esim. EIT 10.1.2008 Glesmann.

⁵⁸ Ks. esim. EIT 5.12.2002 Hoppe.

⁵⁹ Ks. esim. Kangas 2001: ”Aikaisemmin tuomarilta edellytettiin vähintään 25 vuoden ikää, nyt lapsikin voi sanella korkeimmalle oikeudelle, miten asia on ratkaistava”.

⁶⁰ Kangas 2002.

tussa asiassa alaikäisten mielipiteelle ratkaiseva merkitys huoltoaan järjestettäessä on myös huoltolain esitöiden kannalta tarkasteltuna erikoinen ratkaisu. Toisaalta sen ansioksi on luettu lasten edun perusteellinen arviointi⁶¹. Oikeuskirjallisuudessa ratkaisua on tulkittu myös siten, että korkein oikeus ei ole tarkoittanut antaa 12-vuotiaalle tai muutoin riittävän kypsälle lapselle itsemääräämisoikeutta huoltoaan ja asumistaan koskevassa ratkaisussa, vaan tässä tapauksessa päättää loputon oikeusriita ja säästää lapsia todennäköiseltä täytäntöönpano-oikeudenkäynniltä.⁶² Sinänsä on tietenkin asianmukaista, että voimassa oleva huolto koskeva ratkaisu ei jää irralliseksi lapsen tosiasiallisesta asumisesta ja arjesta.

Hannuniemen mukaan sanotusta EIT:n päätöksestä voidaan johtaa oikeusohje, että lapsen mielipide ei riitä sellaisenaan, vaan huomiota tulee kiinnittää tapaan, jolla se on muodostunut. Yli 12-vuotiaankin tahto voidaan jättää huomiotta, jos voidaan nähdä, että se on aikaansaatu manipuloimalla (PAS, *parental alienation syndrome*).⁶³ EIT:n soveltamiskäytännön perusteella ei liene kuitenkaan mahdollista hyväksyä kiisteltä vanhemmasta vieraannuttamissyndroomaa eli PAS:aa relevantiksi psykiatriseksi oireyhtymäksi⁶⁴. Selvää sen sijaan on, että tuomioistuimen tulee ottaa huomioon lasta kuullessaan se mahdollisuus, että lapsi on helpommin johdateltavissa kuin aikuinen ja että hänen kertomuksissaan saattaa kaiku toisen vanhemman ääni.

EIT:n käytännöstä on nähtävissä, että lapsen mielipide, silloin kuin se on sopuoinnussa lapsen edun kanssa, on olennainen argumentti huoltajuuden puolesta⁶⁵. Lapsen mielipiteen merkitys huoltajuuksien päätösharkinnassa voi korostua hänen ikänsä karttuessa ja kehitystasonsa noustessa. Joka tapauksessa asiassa tulee aina objektiivisesti selvittää, mikä on lapsen edun kannalta paras ratkaisu⁶⁶. Yksin lapsen omaan mielipiteeseen ratkaisua ei tulisi missään tilanteessa perustaa.

⁶¹ Hakalehto-Wainio, Suvia: Lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa. Defensor Legis 2011 s. 517. Etenkin oikeusneuvos Koskelon eriävä mielipide on saanut kiitosta.

⁶² Aaltonen 2009 s. 243–244.

⁶³ Hannuniemi 2008 s. 1000.

⁶⁴ Hannuniemen mukaan EIT on ratkaisussaan EIT 20.7.2006 Koudelka nimenomaisesti hyväksynyt PAS:n relevanttina psykiatrisena oireyhtymänä. Hannuniemi 2007 s. 82–86; Kysymys on kuitenkin ollut siitä, olivatko kansalliset tuomioistuimet riittävän joutuisasti ryhtyneet toimenpiteisiin lapsen tapaamisoikeudesta annettujen päätösten täytäntöönpanemiseksi ja mahdollisesti rikkoneet menettelyllään EIS 8 artiklan mukaista perhe-elämän suojaa. Ratkaisussa oli pelkästään todettu, että lapsella oli todettu vieraantumisoireita, mikä ei merkitse PAS-oireyhtymän tieteellisyuden arviointia. Aaltonen 2009 s. 55.

⁶⁵ Ks. esim. EIT 16.5.2006 Deschomets, jossa on tosin kysymys lasten asumisesta. Tapauksessa on kysymys siitä, syrjittiinkö uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulunutta äitiä oikeudettomasti, kun avioerossa lapset määrättiin asumaan isänsä luona; Lisää syrjintäkysymyksistä Van Bueren 2007 s. 133.

⁶⁶ EIT 16.12.2003 Palau-Martinez, jossa tosin myös on kysymys lasten asumisesta ja äidin uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumisesta. Asiassa ei ollut toimitettu perheen olojen tutkimusta ja kansallinen tuomioistuin oli lausunut asiasta in abstracto tämän tilanteen oloja selvittämättä.

3.5 Kontradiktorisuus

Oikeudenkäynnin vastavuoroisuuden vaatimuksen (kontradiktorisuus) on katsottu sisältyvän Suomen perustuslain oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevaan 21 §:ään. Vastapuolen kuuleminen on myös EIS 6 artiklaan sisältyvän oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin perusperiaatteita, vaikka se ei käy ilmi artiklan sanamuodosta⁶⁷. EIT on todennut, että myös EIS 8 artikla edellyttää, että päätöksentekomenettely myös huoltajuuksasioissa, jotka sinänsä kuuluvat jäsenvaltioiden laajaan harkintamarginaaliin, on oikeudenmukaista. Asianosaiset tulee ottaa mukaan päätöksentekomenettelyyn kokonaisuutena tarkastellen riittävällä tavalla heidän etujensa asianmukaiseksi suojaamiseksi.⁶⁸

Suomi on saanut Strasbourgissa useita langettavia tuomioita kontradiktorisen periaatteen laiminlyönnistä⁶⁹. EIT:n oikeuskäytännön mukaan kontradiktorisuus kattaa kaiken oikeudenkäyntiaineiston siitä riippumatta, kenen toimesta se on hankittu ja onko se asiaan vaikuttavaa vai ei. Kun aineisto on päätetty ottaa vastaan, tuomioistuimen tulee noudattaa periaatetta, vaikka aineisto ei tuomioistuimen mukaan olisikaan relevanttia. Eroa ei myöskään ole suullisen ja kirjallisen aineiston välillä.⁷⁰

Toisaalta myös yksityiselämän suoja, oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja siihen liittyvän oikeudenkäynnin julkisuuden lisäksi, on perustuslaissa turvattu perusoikeus. Lapsioikeudellisissa asioissa joudutaan usein tekemään julkisuuden ja salassapidon välistä rajanvetoa. Sanotuissa asioissa esiin tulevat tiedot kuuluvat yksityiselämän suojan ydinalueeseen.⁷¹

Asiassa *KKO 2004:79* on kysymys kontradiktorisen periaatteen soveltamisesta, oikeudenkäynnin julkisuudesta ja yksityisyyden suojasta. Sosiaalilautakunnan lausunnon liitteitä, eli lasten mielipiteen selvittämistä koskevaa muistiota ja toisen vanhemman perheolosuhteita käsittelevää lausuntoa, ei ollut annettu hovioikeudesta tiedoksi valittajalle. Hovioikeus oli jättänyt ratkaisunsa mukaan liitteet huomiotta. Korkeimman oikeuden mukaan asianosaiselle olisi tullut toimittaa sanottu, julkisuuslain nojalla salassa pidettävä asiakirja, tiedoksi. Korkeimman oikeuden mukaan riittävää oli, että asiakirja voi tai on voinut vaikuttaa asian käsittelyyn ja ratkaisuun⁷². Korkeimman oikeuden mukaan ”*asianmukainen käsittely tuomioistuimessa edellyttää, että tuomioistuimen ratkaisu perustuu vain sellaiseen aineistoon, joka on ollut oikeudenkäyn-*

⁶⁷ Ervo 2006 s. 13.

⁶⁸ EIT 5.12.2002 Hoppe.

⁶⁹ Ks. esim. EIT 19.7.1995 Kerojärvi; EIT 31.5.2001 Kuopila ja EIT 27.1.2004 H.A.L.

⁷⁰ Ervo 2006 s. 13. Oikeusasiamiehen näkemyksen mukaan asianosaisjulkisuuden edistämiseksi myös tallentamattomat tiedot, jotka voivat tai ovat voineet vaikuttaa asian käsittelyyn, olisi perusteltua ilmaista asianosaisille. Eoak 1163/2000, 30.4.2002. Ks. myös eoak 1055/2005, 31.12.2007, oikeus tietojensaantiin mm. perheneuvolasta, kun olosuhdeselvitystä ei ole tehty.

⁷¹ Aaltonen 2009 s. 275; Ks. myös esim. KKO 2011:99, joka koski oikeutta saada tietoon salassa pidättäväksi julistettu asiakirja lapseksi ottamista koskevassa asiassa.

⁷² KKO 2004:79 kohta 7; Ks. myös AOK 16.3.2001, Dnro 1/31/00.

*nin asianosaisten tiedossa ja johon näillä on ollut tilaisuus myös perehtyä*⁷³. Korkeimman oikeuden tulkinnan mukaan oikeudenkäyntiasiakirjojen asianosaisjulkisuus ohittaa siis mahdollisuuden jättää silloin voimassa olleen julkisuuslain nojalla lapsen edun vuoksi tietoja antamatta⁷⁴.

Korkein oikeus ei ole tässä kohtaa nimenomaisesti viitannut oikeuteen oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja kontradiktorisuuden periaatteeseen prosessuaalisena perus- tai ihmisoikeutena, kuten ei myöskään yksityiselämän suojaa koskevaan oikeuteen. Kysymys on tosiasiasa kuitenkin ollut tilanteesta, jossa korkein oikeus on tulkittessaan julkisuuslakia ottanut huomioon PeL 21 §:n ja EIS 6 artiklan oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä. Ratkaisusta on luettavissa, että yksityiselämän suoja kysymyksessä olevassa tapauksessa on painanut vaakakupissa kontradiktorista periaatetta vähemmän.⁷⁵ Ervon mukaan korkeimman oikeuden perustelut osoittavat, että laaja-alainen kontradiktorisuuden vaatimus on Suomessa voimassa olevaa oikeutta myös tavallisen lain ja yleisten oppien pohjaltakin⁷⁶. Asiassa ollaan siis tultu perus- ja ihmisoikeuksien kannalta oikeaan ratkaisuun soveltamatta lainkaan nimenomaisesti asian kannalta olennaisia perus- ja ihmisoikeuksia.

Vaikka lasta ei kuultaisikaan fyysisesti tuomioistuimessa vaan sosiaalitoimessa, tulee myös silloin turvata kontradiktorisen periaatteen toteutuminen ja vanhemman oikeus halutessaan kyetä esittämään kysymyksiä lapselle. Etenkin asioissa, joiden ratkaisu voi käytännössä johtaa vanhemman ja lapsen tapaamisten katkeamiseen, kuten asiassa *KKO 2001:110*, syntyy helposti ihmisoikeuskysymyksiä, ja kuuleminen tulee järjestää erityisen huolellisesti.⁷⁷

Todettakoon vielä, että oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin sisältyvää julkisuusperiaatetta, tarkemmin yleisöjulkisuutta, voidaan rajoittaa huoltoriidoissa. Myös EIT:n käytännössä on katsottu, että suljettujen ovien takana käyty oikeudenkäynti on sallittua joissain asiaryhmissä, kuten lapsen huolto- tai tapaamisoikeutta koskevissa asioissa.⁷⁸ Yksinomaan yleisöjulkisuuden rajoittaminen, mutta asianosaisjulkisuuden toteuttaminen, ei rajoita kontradiktorisen periaatteen vaatimusten toteutumista.

3.6 Velvollisuus järjestää pääkäsittely muutoksenhakuasteessa

Korkein oikeus on päässyt äskettäin pohtimaan perus- ja ihmisoikeuslottuvuuksia huoltajuusasiassa myös tapauksessa *2012:43*. Sanotussa tapauksessa perus- ja ihmis-

⁷³ KKO 2004:79 kohta 7.

⁷⁴ Ks. Aaltonen 2009 s. 291.

⁷⁵ Ks. myös Turunen 2005.

⁷⁶ Ervo 2006 s. 13–14.

⁷⁷ Näin myös Kirsti Kurki-Suonio luennoidessaan 18.10.2012.

⁷⁸ Pellonpää 2005 s. 369; Ks. lisää Freeman 2012 s. 483–484 ja esim. Javier Garcia Roca ja Pablo Santolaya (toim.): *Europe of Rights: A Compendium on the European Convention on Human Rights*. s. 216.

oikeuksien vaikutusmekanismi oli yksinkertaisesti tulkintavaikutus, eikä PeL 106 §:ää tarvinnut edes ryhtyä sivuamaan. Kysymys oli oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 14 §:n (650/2010) tulkinnasta eli siitä, tuliko hovioikeuden järjestää pääkäsittely asianosaisen, tässä tapauksessa äidin, sitä vaatiessa hänen itsensä ja todistajien kuulemiseksi. Asiassa käräjäoikeus oli muuttanut aikaisemmin annettua päätöstä lapsen yhteishuollosta ja asumisesta siten, että lapsi oli määrätty yksin isän huoltoon ja asumaan äidin sijasta isän luona.

Korkein oikeus totesi, perustellen johtopäätöstään lain esitöillä, että kysymyksessä olevassa tapauksessa pääkäsittely olisi tullut järjestää asianosaisen sitä vaatiessa. Korkeimman oikeuden mukaan OK 26 luvun 14 §:n esitöissä on EIT:n oikeuskäytännöstä ilmeneviin periaatteisiin nojautuen korostettu sitä, että velvollisuus pääkäsittelyn toimittamiseen asianosaisen vaatimuksesta on aikaisempaa käytäntöä velvoittavampi ja kynnys vaaditun pääkäsittelyn toimittamiselle aikaisempaa alhaisempi. Säännöksessä on esitöiden mukaan huomioitu erityisesti EIT:n oikeuskäytäntö siitä, milloin muutoksenhakuuomioistuimella on velvollisuus järjestää suullinen käsittely.⁷⁹

Lain esitöistä ilmenevin tavoin EIT:n ratkaisukäytännön mukaan pääkäsittely on tullut pääsääntöisesti toimittaa, jos asianosainen on sen järjestämistä vaatinut⁸⁰. Tarkoituksena on, että kysymyksen ei edes tarvitse olla käräjäoikeudessa vastaanotetun näytön riittauttamisesta vaan se voi olla asianosaisen oikeudesta ajaa asiaansa ja kohdata tuomarinsa hänelle tärkeässä asiassa⁸¹. Korkein oikeus toteaa, että tässä asiassa on selvää, että asialla on laatunsa perusteella ja etenkin käräjäoikeuden ratkaisun sisällön vuoksi äidille erityistä merkitystä, minkä vuoksi jo tästä syystä hänen vaatimansa pääkäsittelyn toimittaminen ei ole ollut hovioikeudessa oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 14 §:n 2 momentissa tarkoitetulla tavalla selvästi tarpeetonta⁸². Ennakkopäätöksestä on luettavissa oikeusohje, jonka mukaan etenkin huoltajusasioissa, joissa alempi aste on muuttanut aiempaa ratkaisua, tulee järjestää pääkäsittely hävinneen osapuolen sitä vaatiessa.

Sanotussa ratkaisussa korkein oikeus on tulkinnut lainkohtaa perinteisen oikeuslähdeopin mukaisesti tutustumalla lain esitöihin. Ihmisoikeudet ovat livahtaneet ratkaisun perusteluihin lain esitöihin tutustumisen kautta ja korkein oikeus on päässyt toteuttamaan perustuslain 22 §:ssä asetettua velvollisuutta lainsäätäjän avustuksella.

⁷⁹ KKO 2012:43 kohta 12; HE 105/2009 vp. s. 38.

⁸⁰ HE 105/2009 vp. s. 16–17, 22–23, 37–38 ja 67; Vrt. EIT 5.12.2002 Hoppe. Huoltajusasian kiireellisyys edesauttoi mahdollisuutta jättää suullinen käsittely pitämättä valitusasteessa; Vrt. myös Eoak 2881/2009 25.11.2010, jossa todetaan, että oikeudenkäymiskaaren 26 luvun 14 § jättää hovioikeudelle harkintavaltaa pääkäsittelyn järjestämisessä, eikä kysymyksessä olevassa tapauksessa ilmennyt, että harkintavalta olisi ylitetty.

⁸¹ HE 105/2009 vp. s. 68.

⁸² KKO 2012:43 kohta 16. Kysymyksessä olevassa tapauksessa KKO on todennut, että pääkäsittely olisi tullut toimittaa myös suullisen todistelun vastaanottamiseksi, koska käräjäoikeuden vastaanottaman näytön arvioinnin oikeellisuudesta oli jäänyt varteenotettava epäily. KKO 2012:43 kohta 17.

Kysymys suullisen käsittelyn laiminlyönnistä on ollut esillä myös edellä mainitussa asiassa *EIT C v. Suomi* (9.5.2006), jossa EIT:n arvioitavana oli korkeimman oikeuden menettely edellä selostetussa huoltajuusasiassa *KKO 2001:110*. EIT katsoi että sen tuli tutkia EIS 8 artiklan nojalla, oliko korkeimman oikeuden päätöksenteomenettely sanotussa asiassa kokonaisuutena tarkastellen turvannut tarpeellisessa määrin valittajan intressejä. EIT:n mukaan korkein oikeus oli antaessaan lapsille ehdottoman veto-oikeuden tullut päätökseensä tavalla, joka antoi valittajalle sen vaikutelman, että vastapuoli oli saanut manipuloida lapsia ja oikeuslaitos oli riistänyt häneltä oikeudettomasti vanhemman aseman. EIT:n ratkaisusta on luettavissa, että korkeimman oikeuden olisi tullut järjestää suullinen käsittely, jossa se olisi voinut kehottaa asianosaisia antamaan lausumia asiassa⁸³. Lisäksi korkeimman oikeuden olisi tullut ryhtyä toimenpiteisiin selvittääkseen näytön erilaisia tulkintoja ja kysymystä siitä, minkälainen ratkaisu aiheuttaisi eniten lapsille vahinkoa⁸⁴. EIT:n mukaan korkeimman oikeuden menettely oli siten rikkonut EIS 8 artiklaa.

Asiassa on huomionarvoista, että jutun hävinnyt osapuoli, biologinen isä, ei ollut vaatinut pääkäsittelyn toimittamista⁸⁵. EIT:n näkemyksen mukaan (siitä huolimatta) pääkäsittelyn toimittaminen olisi ollut tarpeen. EIT tarkoittanee, ettei henkilölle tärkeässä asiassa tulisi lähtökohtaisesti tehdä näytön alemmista oikeusasteista poikkeavia tulkintoja pitämättä pääkäsittelyä. Joka tapauksessa EIT:n ratkaisusta on luettavissa vahvistusta edellä sanotulle kannalle, jonka mukaan asianosaisella on oikeus tavata tuomarinsa hänelle tärkeässä asiassa.

EIT:n käytännöstä on myös luettavissa, että EIS 6 artiklan 1 kohdan kannalta on merkityksellistä, että tuomioistuin saa henkilökohtaisia vaikutelmia vanhemmista. Kun henkilökohtainen kuuleminen on tapahtunut, ei ole kuitenkaan välttämättä tarpeen kuulla uusista seikoista tai todisteista erikseen nimenomaan suullisesti.⁸⁶ Tämä voi koskea, edellä sanotusta poiketen, myös kuulemista ylemmissä tuomioistuimissa, mikäli alemmissa asteissa henkilökohtainen kuuleminen on tapahtunut asianmukaisesti. EIT on antanut ymmärtää, että se, että vanhempi voi ylemmässä tuomioistuimessa asianajajan edustamana esittää suullisesti ja kirjallisesti argumentteja vaatimuksilleen ja tutustua niihin selvityksiin, joihin tuomioistuin on nojannut, saattaa riittää sen takaamiseksi, että päätöksentekomenettely on asianmukaista⁸⁷.

⁸³ Näin myös Kirsti Kurki-Suonio luennoidessaan 18.10.2006.

⁸⁴ *EIT C v. Finland* (9.5.2006) kohta 58: "... – Furthermore it did so without holding an oral hearing in which it might invite the parties to address the matter or without taking any steps to clarify, through further evidence or expert opinion, any divergent interpretation of the evidence or whether greater harm would be caused to the children's welfare by a decision in the applicant's favour than the decision in L's favour which would effectively deprive them of a relationship with their father.". Ks. myös Pellonpää 2012 s. 678 ja Van Bueren 2007 s. 132–33.

⁸⁵ Ks. *KKO 2001:110* otsikkoteksti.

⁸⁶ *EIT 3.2.2011 Sporer*.

⁸⁷ *EIT 17.3.2005 Lewandowski*. Tässä Itävaltaa koskevassa tapauksessa menettelytapaa on perusteltu muun muassa sillä, että huoltajuusoikeudenkäynnit on saatettava päätökseen kohtuullisessa ajassa; Ks. vastaava *EIT 26.2.2004 Görgülü*.

Ihmisoikeudet määrittävät perusoikeuksien vähimmäistason. Korkein oikeus on asettanut edellä mainitussa tapauksessa 2012:43 kynnyksen pääkäsittelyn toteuttamiselle EIT:n käytäntö huomioon ottaen jokseenkin matalalle. Tällä tavalla perus- ja ihmisoikeudet tulevat toki huolehdituksi tältä osin - kunhan aikataulu ei petä ja jouduta kohtaamaan puolestaan oikeudenkäynnin viivästymiseen liittyviä kysymyksiä.

3.7 Oikeudenkäynnin viivästyminen

PeL 21 § 1 momentin mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi ilman aiheetonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa. EIS 6 artiklan mukaan jokaisella on oikeus kohtuullisen ajan kuluessa oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin. EIT:n mukaan kohtuullista aikaa on arvioitava tapauksen asiahaarojen valossa ja ottamalla huomioon jutun vaikeuden, valittajan ja asianomaisten viranomaisten toiminnan sekä riidan merkityksen valittajalle⁸⁸. Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevat asiat tulee käsitellä erityisen joutuisasti⁸⁹. Huoltajuusasiassa merkitys korostuu myös siksi, että menettelyn viivästyminen saattaa vaikuttaa tosiasiallisesti lopputulokseen⁹⁰.

Suomi on saanut EIT:lta useita langettavia tuomioita oikeudenkäynnin keston vuoksi⁹¹. Huoltajuusriitaa koskevassa asiassa *EIT Nuutinen v. Suomi (27.6.2000)* oikeudenkäynti oli ollut vireillä 5 vuotta 5 kuukautta. EIT vahvisti artiklan loukkauksen ja totesi muun muassa, että vastuu EIS 6 artiklan noudattamisesta oli viimesijassa tuomioistuimella. Näin on siitä huolimatta, vaikka valittaja itse pitkittäisi prosessia. Tuomioistuimen tuli myös pyytäänsä lausuntoja muilta viranomaisilta huolehtia siitä, ettei oikeudenkäyntiä viivytetä kohtuuttomasti.⁹² Valitusasteen tietäessä etukäteen, että asia on vaikea ja altis ”venymään”, se voi esimerkiksi asettaa jutun käsittelylle aikataulun ja valvoa tiukasti asiantuntijatodistelua⁹³.

Toisaalta yksinomaan pitkä kokonaiskesto ei tarkoita sitä, että artiklaa välttämättä olisi rikottu. Hyväksyttäviä syitä prosessin ”venymiselle” voi olla esimerkiksi lapsen etu hänen henkisen hyvinvointinsa varmistamiseksi.⁹⁴

⁸⁸ Ks. EIT 10.1.2008 Glesmaa; EIT 12.7.2007 Nanning ja EIT 8.7.2010 Döring.

⁸⁹ EIT 8.7.2010 Döring.

⁹⁰ Ks. EIT 12.7.2007 Nanning; Ks. myös Aaltonen 2009 s. 145.

⁹¹ Ks. esim. EIT 15.2.2011 Kalle Kangasluoma; EIT 11.1.2011 Seppälä ja EIT 6.7.2010 Mariapori ym.

⁹² EIT 27.6.2000 Nuutinen. Ks. lisää esim. Ervo 2006 s. 23. Ks. myös mm. eoam 1051/2005, 30.3.2007, jossa sosiaali- ja terveysvirasto sai huomautuksen sen johdosta, että selvityksen laadintaan oli kulunut huomattavan pitkä aika eli yli 20 kuukautta. Ks. myös Oka 28.9.2004 Dnro 145/1/02.

⁹³ EIT 12.7.2007 Nanning.

⁹⁴ Ks. EIT 10.1.2008 Glesmann. Tässä lapsen psykoterapia-jakso.

4. Lopuksi

Perus- ja ihmisoikeusnäkökohdilla on ollut kansallisissa huoltajuusasioissa toistaiseksi korostuneimmin merkitystä yksittäisissä menettelyllisissä kysymyksissä. Etenkin kontradiktorinen periaate ja oikeus suulliseen käsittelyyn asettavat vaatimuksia menettelylle, kuitenkin niin, ettei oikeudenkäynti saa viipyä. Lapsen tahto tulee selvittää ja sille tulee antaa lapsen ikää ja kehitystasoa vastaava painoarvo. Se ei kuitenkaan koskaan saa yksin ratkaista huoltoriidan lopputulosta.

Sanotut vaatimukset ilmenevät jo kansallisesta laista ja perustuslaista. Varsinaisista uusista tai etenkin yllättävistä oikeuksista ei siis ole kysymys, eikä huoltajuusasioissa muutoinkaan ole noussut esiin mitään sellaista, mikä ei olisi sopusoinnussa kansallisen oikeudellisen omatunnon kanssa. Huoltajuusasioissa EIS ja EIT eivät ole synnyttäneet myöskään vastaavalla tavalla uutta kansallista oikeutta, kuten vanhemman tapaamisoikeuden lapsen tapaamisoikeutta koskevissa asioissa⁹⁵. Tuomioistuimien suorittaa punnintaa erilaisten intressien ja oikeuksien välillä ratkaisuja tehdessään. Tässä punninnassa tuomioistuimella on nykyään apunaan EIT:n oikeuskäytäntö, mikä tuo tulkinta-apua hankaliin tilanteisiin.⁹⁶ Toisaalta on myönnettävä, että kysymys on ylikansallisesta vallankaappauksesta sikäli, että korkein oikeus on viitannut viime vuosina enemmän ihmisoikeuksiin ja EIT:n tulkintoihin kuin perusoikeuksiin perustuslakivaliokunnan määrittäminä oikeuksina. Syynä tosin lienee ainakin osittain se, ettei perustuslakivaliokunnan käytännöstä liene saatavissa samalla tavalla tulkinta-apua kuin EIT:n laajasta käytännöstä.

Edellä selostetuista korkeimman oikeuden ratkaisuksista ilmenee, että se on ainakin tässä asiaryhmässä päässyt pohtimaan PeL 106 §:n soveltamista hyvin harvoin ja silloinkin päätyneet siihen lopputulokseen, ettei etusijaa tullut antaa. Yleensä kysymys on perus- ja ihmisoikeusmyönteisestä laintulkinnasta, mikä saattaa joskus toteutua yksinomaan lain esitöihin tutustumalla. Sellaisissa tapauksissa tuomioistuimien on seurannut lainsäätäjän tahtoa, eikä kysymys siten ole voinut, ainakin näiltä osin, olla tuomarivaltioketohityksestä eikä myöskään yllätyksellisyydestä. Myöskään yleisellä tasolla ihmisoikeuksien myötä ei ole Pellonpään mukaan tapahtunut tuomioistuimien toteuttamaa ”vallananastusta”, joka olisi yhdistettävissä tuomarivaltioon negatiivisessa mielessä, vaan kehitys on vahvistanut yksilön oikeussuojaa⁹⁷. Esittelemieni tapausten valossa

⁹⁵ Tapaamisoikeus vanhemman oikeutena tuli mielenkiintoisella tavalla (uudelleen) lakiin vuonna 1990 EIS:n voimaansaattamisen myötä. Oikeus tavata ja pitää yhteyttä muualla asuvaan lapseen on artikkelin 8.1 mukaista vanhemman perhe-elämää, joka siis myös nauttii suojaa ihmisoikeutena. Tämä periaate näkyy myös EIT:n oikeuskäytännössä. Gottberg 2008 s. 328; Ks. esim. Pellonpää 2005 s. 455–461.

⁹⁶ Etenkin monikulttuurisuus tuo nykypäivänä uusia kysymyksiä ja ongelmia päätösharkintaan. Monikulttuuriset huoltoriidat ovat keskimääräistä vaikeampia; näissä määrätään valvottuja tapaamisia useammin ja sovintoratkaisuihin päädytään harvemmin kuin muissa huoltoriidoissa. Ks. esim. Aaltonen 2006 s. 65 ja Valkama, Elisa ja Lasola, Marjukka: Lasten huoltoriidat hovi-oikeuksissa. Optula 234, Helsinki 2008 s. 31–37.

⁹⁷ Pellonpää 2009 s. 122.

esitetty kanta on oikeutettu. Perus- ja ihmisoikeudet, myös huoltajuusasioissa, ovat osittaisesta valtiosääntöisestä sekavuudesta huolimatta ihan hyvä juttu.

Lyhenteet:

Aok	Apulaisoikeuskansleri
EIS	Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 63/1999)
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
Eoa	Eduskunnan oikeusasiamies
EU	Euroopan unioni
Huoltolaki	Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta
JulKL	Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta
KKO	Korkein oikeus
LaVL	Lakivaliokunnan lausunto
LaVM	Lakivaliokunnan mietintö
LOS	Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus (SopS 60/1991)
OK	Oikeudenkäymiskaari
Oka	Oikeuskansleri
PAS	Parental alienation syndrome
PeL	Perustuslaki
YK	Yhdistyneet Kansakunnat

Lähteet

Kirjallisuus ja virallislähteet

Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta sekä niihin liittyvien lakien muuttamisesta (HE 224/1982 vp.)

Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta (HE 309/1993 vp.)

Hallituksen esitys Eduskunnalle uudeksi Suomen Hallitusmuodoksi (HE 1/1998 vp.)

Hallituksen esitys Eduskunnalle muutoksenhakua käräjäoikeudesta koskevaksi lainsäädännöksi (HE 105/2009 vp.)

Aaltonen, Anna-Kaisa: Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa. Edita Publishing Oy, Helsinki 2009.

Ervo, Laura: Suomalaisen prosessin kompastuskivet Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä. Edilex asiantuntijakirjoitukset 3.1.2006. Edilex-palvelu 10.1.2013.

Freeman, Michael (eds): *Law and Childhood Studies*. Oxford University Press, Iso-Britannia 2012. Google Books 4.3.2013

Fredman, Markku: Perus- ja ihmisoikeudet suomen oikeudessa ja asianajajan työssä. Defensor Legis 2011/4 s. 480–493. Edilex-palvelu, 3.1.2013.

- Gottberg, Eva*: Lapsen subjektiudesta ja osallisuudesta huoltokysymyksissä ja lastensuojelussa. Defensor Legis 2008 s. 319–333.
- Jyränki, Antero*: Valta ja vapaus. Valtiosääntöoikeuden yleisiä kysymyksiä. 3. laitos. Talentum, Helsinki 2003.
- Jyränki, Antero – Husa, Jaakko*: Valtiosääntöoikeus. Lakimiesliiton kustannus, Helsingin kamari Oy, Hämeenlinna 2012.
- Kangas, Urpo*: KKO 1998:66. KKO:n ratkaisut kommentein I 1998. Toim. Pekka Timonen. Talentum, Jyväskylä 1998 s. 430. Suomen Laki.com-palvelu 29.12.2012.
- Kangas, Urpo*: KKO 2001:110. KKO:n ratkaisut kommentein II 2001. Toim. Pekka Timonen. Talentum, Jyväskylä 2002. Suomen Laki.com-palvelu 29.12.2012.
- Lavapuro, Juha*: Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen noudattamien tulkintaperiaatteiden kansallisesta sovellettavuudesta. Defensor Legis N:o 4/2011 s. 467–479.
- Lavapuro, Juha*: Ihmisoikeuskulttuurin murrokset? Eräitä kvantitatiivisia havaintoja korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä tapahtuneista muutoksista v. 1976–2010. Edilex asian-tuntijakirjoitukset 19.1.2012, artikkeli.
- Litmala, Marjukka (toim.)*: Lapsen asema erossa, 2. p, WSOY Lakitieto, Juva 2003.
- Peuralahti, Elina*: Lapsen tapaamisoikeus. Lakimiesliiton kustannus, Helsingin kamari Oy, Hämeenlinna 2012.
- McGlynn, Clare*: Families and the European Union. Law, Politics and Pluralism. Cambridge University Press 2006.
- Nieminen, Liisa*: Lasten perus- ja ihmisoikeussuojan ajankohtaisia ongelmia. Lakimies 4/2004, s. 591–621.
- Ojanen, Tuomas*: Johdatus perus- ja ihmisoikeusjuridiikkaan. Forums Iuris, Helsinki 2009.
- Pellonpää, Matti*: Euroopan ihmisoikeussopimus, 4. painos. Talentum, Helsinki 2005.
- Pellonpää, Matti*: Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ja EY:n tuomioistuimen vaikutuksista Suomen valtiosäännön kannalta. Teoksessa Puhuri käy. Muuttuva suomalainen ja eurooppalainen valtiosääntömme, toim. (Heikki Kanninen ym.). Edita, Helsinki 2009.
- Pellonpää, Matti*: Euroopan ihmisoikeussopimus. Talentum Media Oy, Liettua 2012.
- Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 11 ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi tehdyn yleissopimuksen ja siihen liittyvien lisäpöytäkirjojen eräiden määräysten hyväksymisestä (PeVL 2/1990 vp.).
- Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä n:o 309/1993 vp. perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta (PeVM 25/1994 vp.)
- Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä n:o 1/1998 vp. uudeksi Suomen Hallitusmuodoksi (PeVM 10/1998 vp.)
- Turunen, Santtu*: KKO 2004:79 Oikeudenkäyntiaineiston asianosaisjulkisuus. KKO:n ratkaisut kommentein II 2004. Toim. Pekka Timonen. Talentum, Jyväskylä 2005. Suomen Laki.com-palvelu 2.1.2013.
- Van Bueren, Geraldine*: Child rights in Europe. Council of Europe Publishing, Belgia 2007. Google Books 4.3.2013.

Oikeuskäytäntö

- Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisut
 Kerojärvi v. Suomi (19.7.2005)
 Nuutinen v. Suomi (27.6.2000)
 K.S. v. Suomi (31.5.2001)
 Hoppe v. Saksa (5.12.2002)
 Sahin v. Saksa (8.7.2003)
 Sommerfeld v. Saksa (8.7.2003)

Palau-Martinez v. Ranska (16.12.2003)
H.A.L. v. Suomi (27.1.2004)
Görgülü v. Saksa (26.2.2004)
Lewandowski v. Saksa (17.3.2005)
C v. Suomi (9.5.2006)
Deschomets v. Ranska (16.5.2006)
Koudelka v. Tsekki (20.7.2006)
Nanning v. Saksa (12.7.2007)
Glesmann v. Saksa (10.1.2008)
Grönmark v. Suomi (6.7.2010)
Mariapori v. Suomi (6.7.2010)
Döring v. Saksa (8.7.2010)
Seppälä v. Suomi (11.1.2011)
Sporer v. Itävalta (3.2.2011)
Kalle Kangasluoma v. Suomi (15.2.2011)

Korkeimman oikeuden ratkaisut

KKO 1998:66
KKO 2001:110
KKO 2005:138
KKO 2012:43
KKO 2012:95

Muut lähteet

Aok 16.3.2001, Dnro 1/31/00
Oka 28.9.2004 Dnro 145/1/02
Eoak 737/00, 30.4.2002
Eoak 1163/2000, 30.4.2002
Eoam 1051/2005, 30.3.2007
Eoak 1055/2005, 31.12.2007
Eoak 2881/2009, 25.11.2010